

(əvvəli ötən sayımızda)

Antik müəlliflərin bir çoxu Kirin hökmdar sülaləsinə mənsubluğunu inkar edirlər. Uzun illər ərzində İran şahlarının sarayında əsirlikdə yaşamış e.q. V əsr yunan tarixçisi Kniitli Ktesinin yazdığına görə Kir köçəri mard tayfasından olan quldur Atrdatın oğlu idi, sonradan Astiaqın yanında xidmətə götürülərək yüksəlmiş, lakin maqlar Astiaqa bu fars oğlunun onun taxt-tacına təhlükə törədəcəyini söylədikdən sonra Kir Fars vilayətinə qaçmış və orda Astiaqa qarşı üsyan qaldırmışdır. Strabon yazır ki, Kir onun əsl adı deyildir. Pasarqadın yaxınlığındakı Kir çayı sahilində Astiaqa qalib gəldiyi üçün əsl adı olan Aqradatanı Kir adı ilə əvəz etmişdir. Yustin isə Kir adının mənasının çoban olduğunu və uzun zaman çobanlıq etdiyi üçün belə adlandırıldığını yazır. Digər rəvayətə görə yoxsul Kir Astiaqın sarayında xidmət edərək onun rəğbətini qazanmış və nəticədə hökmdar onu saqi (şərab paylayan) təyin etmişdir. Ümumiyyətlə Kirin iran/fars mənşəli olduğuna dair elm aləmində çoxlu şübhələr var.

Görkəmli iranşünas alim və öz iranperəstliyi ilə məşhur olan V.İ. Abayev İran tarixində bir çox adların iran dili etimologiyası ilə izahının mümkün olmadığını və bu səbəbdən də onların qeyri iranlı mənşəyə malik olduqları haqqında fikrin hakim olduğunu yazır. Bu tarixi adlardan biri Kir, digəri Kambiz, üçüncüsü isə Spitamendir. Şpiqelə görə dəKuru-Kuruş-Kir adı bir iran adı deyil, bir çay adıdır. Kambiz də çay adıdır. (SpiegelF. Band 1, 1871, Səh. 442)

Qədim fars mənbələrində və kitabələrdə "Kuruş" şəklində yazılan Kirin adı elam dilində yazılış şəklində "Kuras", yəhudi mənbələrində isə "Kores" şəklindədir. Qərbin görkəmli tarixçiləri X.Bartolome, F.Veysbax, H.Şeder, R.Fray Kuruş adının iran dillərində etimologiyasının mümkün olmadığını və onun qeyri iran mənşəyə malik olduğu fikrini qəti surətdə müdafiə edirlər. F.Andreas farsların deyimi ilə Kuruş adının elam dilindəki Kurasın təhrif olunmuş şəklində hesab edir.

R.Fray "İranın İrsi" əsərində yunan mənbələrində "Kambujia" kimi təqdim edilən digər bir əhəməni kökmdarı Kambiz adının iranlılara qədərki yerli xalqın, yəni elam/huzi dilində olduğunu yazır.

Ktesiyə əsaslanan Nikolay Damaski Kirin İran hökmdar sülaləsinə mənsub olmadığını yazır. Sonrakı arxeoloji araşdırmalar da Kirin Pasarqaddakı kitabəsinin Kirin özü deyil, Dara tərəfindən yazılan saxta kitabə olduğu sübut olun-

və Kambizə aid yazılardaÇişpişin oğlu Kir onun oğlu Kambiz və onun oğlu Kir Anşan hökmdarları kimi qeyd olunaraq Əhəmənin adı çəkilmir. Yalnız Pasarqad kitabəsində Kirin əhəmənilərə aid olduğu bildirilir ki, o sonradan da yazılmış ola bilər. (K.A.İbraqimova. T. 5, Vp. 1, ç. 2, 2014)

Əhəməni hökmdarlarından adı akkad mənbələrində "Si-is-pi-is", elam yazılarında isə "Sispis", farsca Çişpiş şəklində yazılan Kirin atasının adı da mübahisə doğuran

Ələsgər Siyablı

Dünya tarixinin Turan dövrü

muşdur. Avropa tarixçilərinin bir çoxuƏhəməni sülaləsinin əsasını qoyan hökmdarın məhz Dara olduğu fikrini irəli sürürlər. Araşdırıcıların gəldiyi nəticəyə görə Dara Əhəməni sülaləsinin vahid şəcərəsini yaratmaq üçün Kiri və onun atası Kambizi Əhəməni nəslinə

aid etmiş, öz soy kökünü də onlara bağlayaraq əhəməni şəcərəsinə daxil etmişdir.Dara bu kitabəni tarixi fakt kimi qələmə vermək üçün II Kirin adından Pasarqadda fars, elam və akkad dilində yazdırmış və özünün qədim hökmdar sülaləsinə mənsubluğunu təsdiq etmək üçün mətni də Kirin adından "Mən Kir Əhəməni çarı" sözləri ilə başlamışdır. Araşdırıcılar bu faktlara əsaslanaraq Anşan sülaləsinə mənsub olan II Kirdən fərqli olaraq əsl fars mənşəyə malik Daranı Əhəməni sülaləsinin banisi hesab edirlər.

İndiyə qədər məlum olan iki yüzdən çox qədim iran kitabə yazılarında yalnız I Daranın təxminən e.ə. 519-cu ildə qədim fars, elam və akkad dilində tərtib olunan məşhur Bisütun qaya kitabəsi əsl tarixi abidə xarakteri daşıyır. Bisütun kitabəsinin elam və akkad mətnlərində Əhəməni adı çəkilmir, Kir və Kambiz özlərini yalnızÇişpişin varisləri hesab edirlər. Persopoldan əldə edilən və II Kirə aid edilən 93 nömrəli dairəvi möhürdə

məsələlərdəndir. Çişpişin adının da qeyri iran mənşəyə malik olduğu fikrini müdafiə edən iranşünas bilginlər bu adı kimmerlərin Teuspa, urartuların Teseba adı ilə eyniləşdirirlər.

Tarixdən məlumdur ki, Zərdüştün bir adı da Spitamen olmuşdur. Midiya hökmdarı Astiaqın qızı Amitanın milliyətcə midiyalı olan ərinin adı da Spitamen idi və bəzi müəlliflər onu Zərdüştə eyniləşdirirdilər. Məlum olduğu kimi Makedoniyalı İsgəndər e.q. 329-cu ildə Türkiştana yürüşü zamanı Soqdiyanada Spitamen adlı sak başbuq ona qarşı üsyan qaldırmış və yunan ordusunu çətin vəziyyətdə qoymuşdu. Nəhayət döyüş zamanı Spitamen öldürülmüşdü.

Zərdüştü hər vaxtlə iranlı və fars kimi qələmə verməyə çalışan bəzi tədqiqatçılar onun midiyalı kimi təqdim olunmasına etiraz edirlər.

İranşünas İ.V.Abayev müxtəlif dəlillər gətirərək Zərdüştün iranlı olmasını sübut etməyə cəhd göstərir, hətta onu sak kimi qəbul et-

sə, midiyalı kimliyinə etiraz edir. (İ.V.Abaev. 1971, Səh. 272)

Kadusi tayfaları Azərbaycanda üsyan qaldırdığı zaman, Kir üsyanın yatırılması üçün göndərilmiş, lakin Astiaqa xəyanət edərək kadusilərlə birləşmişdir. Kambizin ölümündən sonra Kirə Anşan kralı ünvanını Babil şahı Nabonidin özü təqdim etmişdi. Kir babillilərə müraciətində bütün sülaləsinin Anşandan olduğunu, özü haqqında isə "Mən Kir (farsca Kuruş), kainat hökmdarı, Babil kökmdarı, Sumer və Akkad hökmdarı, dünyanın dörd cinahı hökmdarı, Kambizin oğlu, böyük hökmdar, Anşan hökmdarı, Kirin nəvəsi-böyük hökmdar, Anşan hökmdarı, Çişpişin nəticəsi-böyük hökmdar, Anşan hökmdarı, qədimdən şah nəş-

lar ilə üzbəüz yaşayır və Araz çayı matienlərin ölkəsindən axır. Matienlər isə Urmiyə gölünün qərbində yaşayırdılar. Tarixi qaynaqlardan da məlumdur ki, VII əsrən əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycan ərazisində iskit/saklar məskən salmış, hətta öz dövlətlərini yaratmışdılar.

Kirin Sakistan sakları ilə e.ə. 546-cı ildəki müharibəsinin digər bir variantını da yunan müəllifi Ktesiy təqdim edir. Onun yazdığına görə Sak ölkəsinə hücum edən Kir sakların alihökmdarı Amorqu əsir almağa müvəffəq olmuşdur. Rəvayətə görə Amorqun arvadı Sparetra üç yüz minlik kişi və iki yüz minlik qadınlardan ibarət qoşun toplamış və Kirin üzərinə yürüş edərək onu ağır məğlubiyyətə uğratmışdır. Döyüş zamanı Kirin özü, qardaşı Amitis və üç oğlu, sərkərdəsi Parmisis əsir götürülmüş və Amorqla dəyişdirilərək azad edilmişlər. (Ktesiy. İstoria Persii. Pervod D.V.Mehanskiy)

Saklar Kiri məğlub etsələr də hər il müəyyən vergi müqabilində

lindənək". (Yusif Yusifov. 1992, Səh. 359)

Göründüyü kimi burda Kir nə özünün, nə də əcdadlarının Pars kökmdarı olduqları haqqında heç bir söz demir.E.q. 547-cu ildə Kir Kiçik Asiyaya yürüş edərək Lidiya kralı Krezi məğlub edir və bu bölgədəki yunan şəhərlərini dəişğal edərək onları Lidiya satraplığına birləşdirir. Sonra o özünü şərqə tutaraq Orta Asiya bölgəsində bir sıra əraziləri işğal edir. Kir daha sonra 546-cı ildə Qərbi Türkiştana yürüş edərək saklarla müharibə edir.

E.q. 530-cu ildə Kir massaget tayfalarına qarşı yürüş təşkil edir və Massaget hökmdarı Tomrisə elçi göndərir. Lakin Tomris Kirin əsl niyyətinin onun ölkəsini ələ keçirmək olduğunu dərk edir və evlənmə təklifinə rədd cavabı verir. Massagetləri Strabon sak adlandırdı. Massagetlərin yerləşdiyi ərazi müəyyən mübahisələrə səbəb olan məsələdir. Herodot massagetlər haqqında yazır ki, onlar Araz çayının o tərəfində isседon-

formal olaraq Əhəmənilərin hakimiyyətini qəbul edirlər və şərq sərhədlərinin qorunmasında mühüm qüvvə təşkil edirlər. Kirin Babilistan üzərində e.q. 539-cu ildə qələbəsi ilə Fələstin də öz hakimiyyəti altına alaraq Yaxın Şərqin ən böyük dövlətinin hökmdarına çevrildi.

Digər rəvayətə görə Kir Orta Asiyadakı sak/massagetlərə qarşı yürüşə başlamışdır və Herodotun adını çəkdiyi Araz çayı əslində Amudərya, Meotid gölü isə Araldənizidir. Tomris Kirdən ölkəsini tərk etməsini tələb edərsə də, iranlılarla müharibə labüddə olur. Massagetlərlə döyüşdə Kir hiylə yolu ilə əsir aldığı Tomrisin oğlu Sparqapis özünə qəsd edir. Tomris oğlunun ölümünü xəbər alınca ordusu ilə Kira qarşı hücum keçir, fars ordusu darmadağın edilir və döyüşdə öldürülən Kirin başını qanla dolutulmuş içərisinə qoyur. Bir çox müəlliflər Tomrisi Əfrasiyabın qızı və ya nəvəsi adlandırırlar. ...

(ardı gələn sayımızda)